

zvedali tak vysoko, až jim zbyla pouze úzká štěrbinu pro oči. Nejprve jsem nad tím mávl rukou a považoval jsem to za pouhé nervózní pohrávání nebo fintění, ale později jsem zpozoroval, že si tím něco sdělují. Závoje nosili nízko, když byli mezi stejně starými lidmi, ale zvedli si je v přítomnosti tchána; posazení závoje je vyjádřením společenského odstupu, jak již bylo řečeno v páté kapitole. Naučit se takové věci znamená naučit se symbolický jazyk a provádět etnografický výzkum. Než ale člověk získá zkušenosti, je odloučen nejenom od své vlastní kultury, ale vzdálen i od lidí, s nimiž právě žije. Je to opravdová anomie, i když v jiném prostředí, než jaké měl na mysli Durkheim.

Antropolog, který právě přijel do primitivní společnosti, je opravdu jako ryba na suchu. A my se můžeme ptát, jak to zvládne. Depresivní aspekt kulturního šoku má za následek to, že antropolog má sklon vyhýbat se vzájemné interakci. Dokonce i bez deprese může být situace tak deprimující, že člověk z ní chce jednoduše uniknout. Pouze zřídka odjede domů, ale zůstává uvnitř obydlí, píše dopisy rodině a přátelům, což je pokus o zachování alespoň nějaké lidské komunikace. Když má člověk s sebou společníka, je problém o něco mírnější. Moje žena a já jsme spolu nikdy nemluvili tolik jako během našeho prvního týdne mezi Munduruky. (Stejně jako pro ostatní antropology byl i pro nás dalším kulturním šokem náš návrat do americké kultury.) Kulturní šok je bolestivý, ale přechodný. Etnograf je většinou k práci připraven krátce po svém příjezdu. A prvním úkolem je naučit se jazyk.

Zvládnutí jazyka

Všichni antropologové se shodují v tom, že terénní výzkum by se měl provádět v domorodém jazyce, což je vskutku herkulovský výkon v případě, že o dané řeči není nic známo, a přinejmenším imponující, když o něm něco známo je. Na amerických a evropských univerzitách se vyučují takové široce rozšířené jazyky, jako je arabština, čínština, indonézština, japonština, indická hindština a urdština, africká svahilština a haština; ale většina jazyků světa se nevyučuje, a jsou jich tisíce. Aby se je člověk naučil, musí jet přímo do dané kultury a tam se je naučit, většinou bez slovníku nebo učebnice gramatiky. Zejména my Američané bychom se neměli ptát, jak je možné naučit se jazyk bez učebnice, protože se jazyky učíme špatně i s jejich pomocí. Vezměte namísto toho v úvahu možnost, že by naše učební metody mohly být příčinou našeho lingvistického provincialismu. V Africe jsem znal lidi, kteří neměli vůbec žádné formální vzdělání, ale znali dokonale dva nebo tři africké jazyky a arabštinu a domluvili se velice dobře anglicky a/nebo francouzsky. V jedné oblasti na severozápadě amazonské pánve žijí Indiáni, kteří plynne hovoří pěti nebo šesti jazyky včetně španělštiny. Všichni se je naučili staromódním způsobem: cvičili tak dlouho, až to uměli. Cvičili navíc také tím, že se setkávali s rodilými mluvčími daného jazyka a používali ho; a také za pomoci exogamického pravidla, které vyžadovalo, aby si lidé brali příslušníky z jiných jazykových skupin. I když tyto skupiny byly patrilokální, většina mladých lidí se naučila mateřský i otcovský jazyk; ostatní jazyky se naučili díky cestování. A právě tak — na-

prostým ponořením se do jazyka a metodou „skoč a plav“ — se jazyk učí antropologové.

V terénu se člověk naučí jazyk ukazováním, dotazováním, pozorným nasloucháním. Začne slovy označujícími části těla a postupně přejde k předmětům ve svém okolí, vytvářeje si seznamy slov, které se stávají součástí jeho slovní zásoby. Přitom se také učí vyslovovat, a tak vlastně poznává celý zvukový systém nebo-li fonologii daného jazyka. Dalším krokem je snažit se vytvářet slovní spojení, která mohou odpovídat tomu, co etnograf slyšel. První snahy budou často neúspěšné, někdy dokonce směšné, ale učitelé člověka většinou trpělivě opraví. Tímto způsobem člověk jazyk postupně zvládne, od naprostého začátečníka, jehož slovní zásoba čítá třicet slov, k určitému stupni plynulosti mluvy. Doba, kterou si učení vyžaduje, závisí na obtížnosti jazyka a jazykových schopnostech studenta. Na to, aby se mohl účastnit detailních interviewů nebo skupinové diskuse, potřebuje člověk šest měsíců až jeden rok. A jak ví každý, kdo už někdy diskutoval v cizím jazyce, může to být duševně velice vyčerpávající.

Naučit se jazyku lidí, které člověk zkoumá, je nezbytné pro pořizování interview. V počátečních fázích výzkumu bude výzkumník asi potřebovat tlumočníka, ten mu ostatně může přijít vhod i později. Jak ale uvidíme dále, člověk se hodně naučí obyčejnou každodenní interakcí a pozorováním; a zde je schopnost konverzace, i když ne plynulá, nezbytná. Kromě jednoduché komunikace je znalost jazyka klíčem k celému světu kategorií a významů, které jsou tak důležitou součástí kultury. V gramatice určité skupiny lze najít vodítka k porozumění jejich pojetí prostoru a času a jejich slovní zásoba odhaluje klasifikační systém. A při konverzaci může člověk zachytit rytmus společenského života.

Zúčastněné pozorování

Metodou charakteristickou pro antropologii je zúčastněné pozorování. Tento poněkud těžkopádný termín označuje to, že výzkumník žije mezi lidmi, které studuje, účastní se jejich společenského života, pozoruje, co se děje, a táže se, když něčemu nerozumí. Když člověk zkoumá indiánskou vesnici v Amazonii, nemá jinou možnost než žít v dané společnosti, ale tato metoda se používá i tehdy, když člověk provádí výzkum ve vlastní zemi. Ten, kdo zkoumá předměstskou komunitu, by tam měl také žít, i když je to třeba jenom deset mil od jeho domova. Výzkumníci strávili jako „pacienti“ v psychiatrických léčebnách celé dny, pozorující každý detail v chování schizofreniků. Jeden etnograf žil více než rok v neapolském brlohu, kde se často setkával s drobnými zločinci. V tomto prostředí nebylo radno pokládat přímé dotazy a konat formální interview. Místo toho se s nimi „potloukal“, pečlivě je pozoroval a poslouchal a až později si vše zapisoval do záznamníku.

Většina situací v terénu není tak choulostivých a člověk si většinou s sebou může vzít své poznámky nebo si rozhovor nahrát. Naši mundurucí informátoři se cítili ošizeni, když jsme si nic nezapisovali, neboť si mysleli, že jejich slova nepovažujeme za důležitá. Většina našich informací ale pochází z každodenní interakce spíše než z formálních interview. Antropolog se potuluje po komunitě, pozoro-

ruje, co se děje, často se zapojuje do činností a mluví s lidmi, které potkává. Během počátečních fází výzkumu však člověk často jenom pasivně pozoruje.

Řekli jsme už, že pro etnografa, který právě přijel do primitivní společnosti, postrádá veškerá činnost okolo něj smysl. První věc, kterou člověk zjistí, je, že život v takovýchto komunitách se zdá postrádat jakýkoliv řád. Lidé se potulují po vesnici a každý se věnuje svým činnostem a zájmům, bez sledování hodiněk nebo časových rozpisů. A výzkumník brzy zjistí, že neexistence donucovacích prostředků a jakéhokoliv důvodu produkovat více, než vyžadují potřeby rodiny, ponechává příslušníkům primitivních kultur mnoho volného času. Neschopen s nimi promluvit, stává se antropolog pozorovatelem lidí. Dělá si záznamy o stravování, chodí za lidmi, aby je viděl při zahradničení, pozoruje, jak chodí a jak používají své tělo, dívá se jim přes rameno, když vyrábějí předměty, sedí v jejich domech a zaznamenává, co dělají, a všechno fotografuje.

Během tohoto počátečního období může etnograf získat cenné informace, neboť na všechny tyto události pohlíží očima neznalými jakýchkoliv předcházejících významů, trochu jako malý chlapec, který plakal proto, že císař neměl žádné šaty. Největší přínos terénního výzkumu však přichází po prvních šesti měsících zvládnutí jazyka, a proto je za minimální dobu potřebnou k provedení efektivního výzkumu považován jeden rok. Poté, co antropolog získá určité konverzační schopnosti, je schopen pokládat dotazy v situačním kontextu. To znamená, že namísto toho, aby se na lov dotazoval při návštěvě u nich doma, půjde s lovci a bude se jich tázat podle okamžité potřeby. To je mnohem lepší technika než abstraktní dotazování.

Tím, že člověk žije v těsné interakční blízkosti s lidmi z malé komunity, stává se účastníkem života této kultury, ať už jí chce či nechce být. Bez ohledu na to, jak exotičtí mohou lidé pro antropologa být, může si být jist tím, že on sám je pro ně ještě mnohem bizarnější. Antropolog je po dobu svého pobytu středem pozornosti a časem se mohou na cizince podívat i obyvatelé jiných obcí. Setkali jsme se dokonce i se záští ze strany ostatních munduruckých vesnic, a to proto, že jsme se neusídlili u nich. Lidé nás navštěvovali dnem i nocí, nedopřávali nám o nic víc soukromí než my jim. Když moje manželka spala, ženy jemně zatřáslý její houpací síť a zeptali se „Jolando, už spíš?“ Náš dům byl v noci shromazdištěm, na němž se vyprávěly mýty a poslouchalo rádio, a naše činnost byla ostře sledována a komentována. V obou vesnicích, v nichž jsme žili, jsme se zkrátka stali důležitými osobami.

Ba co víc je přímo domo

Etnograf je sice účastníkem určité kultury, ale není opravdu její součástí, pokud výzkum neprovádí blízko svého domova. Jen velice málo antropologů se snaží „stát domorodcem“ a ty, kteří o to usilují, domorodci stejně považují za cizince. Moje žena a já jsme jedli jako Mundurukúové, spali jsme v houpacích sítích a v domech stejně jako oni. Oblékali jsme se však v americkém stylu, a to na ochranu proti komárům, kteří zamořují celou oblast, a já jsem navíc nebydlel v mužském domě. Přestože jsme kulturně zůstali Američany, Spojené státy se nám během roku stále více a více vzdalovaly. A Mundurukúové, zprvu exotičtí, se stali součástí naší každodenní reality. Pravda, náš sousek měl tetování od hlavy k patě, ale to se nám záhy zdálo být běžné. Důležitější bylo, že byl naším sousedem. Usadili jsme se.

Antropolog se hodně naučí v průběhu každodenních setkání v komunitě, učí se i chybami. Měl jsem například velké problémy se získáváním genealogických informací, což mě značně rozčilovalo. Vždy jsem se totiž učil, že prvním krokem ve studiu příbuzenství je shromáždit od každého informátora jeho rodokmen, navzájem je propojit a tak sestavit rodokmen celé komunity. Moji informátoři si však nepamatovali jména svých prarodičů. Když už jsem se s tímto problémem nějakou dobu potýkal, jeden muž mi rozčileně řekl: „To si myslíš, že jen tak vykřikujeme jména našich mrtvých, jako to dělají běloši?“ Narazil jsem na tabu týkající se jmen zemřelých, a tím jsem otevřel nový směr našeho výzkumu.

Naše interakce s Munduruky odrážely jejich společenský systém. Brzy jsme zjistili, že rozdělení mezi muži a ženami je tak hluboké, že já jsem mohl pracovat pouze s muži a Jolanda pouze s ženami. Muži nevěděli, jak se k mě ženě chovat. Byla žena, ale ne jedna z jejich žen, takže nevěděli, co od ní mohou očekávat. Nehrála stejnou úlohu jako mundurucká žena. Nikdy se nesnažila dopídit posvátných trumpet, ale dívala se na muže přímo a nezakrývala si pusku, když se smála. Staří muži ji žertovně nazývali poběhlíci, zatímco mladší nad jejím chováním jednoduše pokrčili rameny, jako nad jedním z příkladů divných způsobů bělochů. Já sám jsem se vzdal snah o pořízení interview s ženami poté, co se mě jedna s předstíranou nevinností zeptala, jestli je pravda, že Američané mají velké penisy. Jednoduše mě nebraly vážně.

Jedním z velkých kladů zúčastněného pozorování je to, že člověk může z interview získat přehled o normách a hodnotách lidí a potom může — tím, že pozoruje jejich chování — kontrolovat, jestli podle těchto ideálů žijí. To je věc, kterou společensktí vědci spoléhající se na dotazníky jako na primární zdroje svých dat nemohou udělat. Výsledky průzkumů jsou navíc často nespolehlivé, navzdory matematické přesnosti svého vyjádření, neboť dotazování ve svých odpovědích často dávají přednost společenské přijatelnosti před upřímností.

Prac? - ...
Interview
... mělo být ...

Napětí — a časté rozpory — mezi normami a společenskou realitou nezbytně vyžaduje, aby byla prováděna jak formální interview, tak zúčastněná pozorování. Na počátku tohoto století američtí antropologové stačili udělat záznamy o rychlé mizejících indiánských kulturách pomocí vyčerpávajících interview s omezeným počtem starších informátorů. I tam, kde to není nezbytně nutné, je provedení interview žádoucí, i když na širším vzorku dotazovaných.

Kulturní antropolog věnuje detailnímu interview více času než jakýkoliv jiný společenský vědec. Vlastní technika interview přitom záleží na vědci samém a na tom, jaká data hledá. Někteří výzkumníci se řídí poměrně přesným postupem, pokládají stejné dotazy více lidem, zatímco jiní dovolují informátorovi hovořit, o čem chce. Jiní zase třeba začnou s určitým tématem, ale ponechají dotazovanému možnost zvolit si svůj vlastní směr hovoru a pouze jej navedou zpět, když se od tématu příliš odchylí.

Interviewování je nezbytné pro shromazďování široké škály dat. Pozorování sice představuje klíč k pochopení náboženských věr, ale je třeba mnoho hodin strá-

** ...*